

А.М. Козицький

ІСТОРІЯ СТАРОДАВНЬОГО СХОДУ У ЛЬВІВСЬКОМУ УНІВЕРСИТЕТІ МІЖВОЄННОГО ПЕРІОДУ

У пропонованій статті зроблено спробу висвітлити наукові студії в галузі історії Стародавнього Сходу, а також викладання пов'язаних із нею дисциплін у Львівському університеті міжвоєнного періоду. На сьогоднішній день існує лише одна невелика оглядова публікація, присвячена вказаній проблематиці, – праця Малгожати Капелюсь¹. Окремі важливі аспекти студій з історії Стародавнього Сходу у Львівському університеті опосередковано висвітлено у ґрунтовній статті Романа Лаврецького, яка, втім, більше акцентує увагу на вивченні науковцями міжвоєнного університету минулого Стародавньої Греції та Риму².

Дослідження з історії Стародавнього Сходу у Львівському університеті міжвоєнного періоду велися одразу на кількох кафедрах теологічного та філософського (згодом – гуманітарного) факультетів. Одним із головних мотивів розвитку досліджень у галузі історії Стародавнього Сходу була потреба читання оглядових лекційних курсів. Згідно з існуючою у той час практикою викладачі університету щорічно оновлювали пропоновані студентам лекційні курси. Завдяки цьому протягом 1919–1939 рр. у Львівському університеті увагою науковців було охоплене порівняно широке коло проблем з історії Стародавнього Сходу. Разом із тим у переважній більшості випадків підготовка лекційних курсів не спричиняла появи наукових публікацій. Чи не єдиним напрямком студій з історії Стародавнього Сходу, що позначився низкою наукових робіт, написаних працівниками університету, стала ассириологія.

Початок викладам з історії Стародавнього Сходу у міжвоєнний період було покладено на теологічному факультеті університету, зокрема у рамках кафедри біблійних наук Старого Завіту³. Уже протягом першого року роботи Львівського університету в міжвоєнний період (1919/1920 навч. рік) священник Щепан Шидельський прочитав для студентів теологічного фа-

культету лекційний курс “Кілька фрагментів з історії асиро-вавилонської релігії”. Через два роки, в 1922/1923 навч. році, він читав лекційний курс “Перські святі книги та перська есхатологія в порівнянні із християнською та єврейською есхатологією”. У 1929/1930 та 1930/1931 навч. роках Щ. Шидельський запропонував студентам лекції, присвячені, відповідно, давньоперським релігійним віруванням та асиро-вавилонській релігії⁴. Однак, незважаючи на широке коло проблем, яких викладач торкався у своїх лекціях, о. Щ. Шидельський так і не опублікував жодної наукової роботи з історії Стародавнього Сходу⁵.

Лекції з біблійної археології та історії народів Малої Азії читав у міжвоєнний період професор кафедри біблійних наук Старого Завіту священник Алекси Клявек. Будучи випускником Познанської духовної семінарії, А. Клявек протягом 1905–1909 рр. удосконалював свої знання зі сходознавства та теології в Мюнстерському, Мюнхенському та Вроцлавському університетах. Учений габілітувався 9 червня 1921 р. у Львівському університеті, захистивши роботу “Версифікація *Луки II. 1–20*”. З 1922/1923 навч. року як надзвичайний професор він викладав студентам мови Стародавнього Сходу⁶. 9 січня 1929 р. науковець отримав звання звичайного професора Львівського університету, з 1925-го по 1929 р. він був деканом теологічного факультету, з 1932 р. – членом Орієнталістичної комісії Польської академії наук⁷. У кінці 1920-х рр. науковець розробив кілька лекційних курсів із галузі біблійної археології та стародавньої історії народів Малої Азії⁸. Після Другої світової війни А. Клявек виїхав до Кракова, де працював у 1945–1954 рр. завідувачем кафедри біблійних студій Старого Завіту, а в 1948–1952 рр. – деканом теологічного факультету в Ягеллонському університеті. У Кракові одним із його учнів був Кароль Войтила – майбутній Папа Римський Іван Павло II.

Крім А. Клявека, лекції з біблійної археології проводили завідувач кафедри біблійних наук Нового Завіту Пьотр Стах та доцент кафедри допоміжних біблійних наук Юзеф Попліха, а також запрошений до Львова лектором випускник Бельгійського теологічного колегіуму та Біблійної школи в Єрусалимі Фіц Атаназій-Урбан⁹.

На початку 1920-х рр. роботу у Львівському університеті розпочав професор історії Константи Хилінський, який був вихованцем Санкт-Петербурзького університету. Протягом 1908–1918 рр. він працював доцентом університету в Санкт-Петербурзі, а після відновлення незалежності Польщі переїхав до Любліна, де зайнявся створенням Люблінського університету. Оскільки з об'єктивних причин тривалий час він не мав змоги викладати, а його робота в Любліні зводилася, головним чином, до формування університетської бібліотеки, Львівський університет запросив його на викладацьку роботу. Цікаво, що передбачена для науковця кафедра стародавньої історії була відкрита ще до того, як К. Хилінський формально дав згоду на роботу у Львівському університеті. З ініціативи Станіслава Закшевського, Яна Птасьніка та Адама Шельонговського 10 березня 1920 р. у Львівському університеті відкрито кафедру стародавньої історії, яка замінила ліквідовану кафедру загальної історії зі спеціальним оглядом Східної Європи та українською мовою викладання¹⁰. К. Хилінський отримав звання професора Львівського університету та очолив цю кафедру 3 листопада 1921 р., одночасно продовжуючи роботу в Любліні¹¹.

Головним напрямком наукових зацікавлень К. Хилінського була історія античності¹², однак разом з тим він періодично готував та виголошував лекційні курси з історії Єгипту, Передньої Азії, Персії, Месопотамії. Так, наприклад, у 1926/1927 навч. році професор К. Хилінський читав лекційний курс “Історія стародавнього Єгипту”, 1929/1930 навч. році – “Історія Шумеру, Вавилонії та Ассирії”, 1934/1935 навч. році – “Історія та культура стародавньої Месопотамії”, 1936/1937 навч. році – “Головні цивілізації Передньої Азії в III і II тисячоліттях перед народженням Христа”, 1938/1939 навч. році – “Найдавніші цивілізації Азії та Африки”¹³. Завершити останній із лекційних курсів К. Хилінському завадила смерть 5 лютого 1939 р.

Високого рівня досягнула у Львівському університеті в міжвоєнний період папі-

рологія – допоміжна щодо історії Стародавнього Сходу дисципліна, що вивчає давні папіруси. Основним фахівцем у цій галузі став професор класичної філології Станіслав Вітковський, який викладав у Львівському університеті з 1898 р. З 1902 р. він був надзвичайним, з 1905 р. – звичайним, з 1936 р. – почесним професором Львівського університету¹⁴. У 1938/1939 навч. році С. Вітковський читав спеціальний лекційний курс з історії Стародавнього Єгипту¹⁵.

Ще одним папірологом Львівського університету став випускник Варшавського університету Єжи Мантойффель, котрий створив у Варшаві першу польську колекцію папірусів та остраків¹⁶. Спільно з викладачем Львівського університету Францішком Смолькою, який також читав лекції з папірології, у 1933 р. Є. Мантойффель видав перший польський нарис “Папірологія”, в якому було дано начерк впливу папірологічних відкриттів на розвиток науки, уявлень про давні релігійні культури, побут та суспільні відносини стародавнього світу. Протягом 1936–1939 рр. Є. Мантойффель брав участь у французько-польській експедиції до Верхнього Єгипту, де разом із ще одним викладачем Львівського університету Казімежем Міхаловським досліджував поселення періоду Стародавнього (Старого) царства в Тель-Едфу¹⁷. Ученим вдалося виявити кілька мастаб. У результаті розподілу археологічних знахідок між Єгипетським музеєм у Каїрі, французькою та польською сторонами експедиції львівські дослідники отримали кілька рельєфів періоду Стародавнього (Старого) царства – надгробні стели VI династії (середина – третя чверть III тис. до н. е.). Пам'ятки було передано до Національного музею у Варшаві, де в червні 1937 р. відбулася спеціальна виставка. К. Міхаловський підготував путівник для цієї виставки¹⁸. Результати тривалих досліджень були опубліковані французькою мовою у Каїрі. Перший том колективної праці “Витяг із польсько-французьких досліджень” з'явився друком 1937 р.¹⁹ Згодом вийшли ще два томи цієї праці²⁰.

Студії з історії Стародавньої Індії проводив у міжвоєнний період професор Львівського університету Стефан Стасяк. Він вивчав філософію, психологію та філологію в Цюриху (1905), Відні (1906), Парижі (1908–1913), Лондоні (1914) та Санкт-Петербурзі (1914), протягом 1922–1925 рр.

перебував на науковому стажуванні в Парижі та Лісабоні. У 1925 р. захистив докторат із філософії на тему “Португальська Індія у кінці XVI ст. за матеріалами подорожі, зробленої в Гоа польським шляхтичем Кшиштофом Павловським” у Паризькій вищій реальній школі, габілітаційну роботу захистив у Львівському університеті 12 січня 1927 р. (“Зі студій над індійською епіграфікою. Панегірик Дхаранідхари”). 3 листопада 1925 р. він викладав санскрит на кафедрі індійських мов Львівського університету. 4 грудня 1928 р. С. Стефан був затверджений на посаді надзвичайного професора кафедри індійської філології зі спеціальним оглядом історії культури та філософії Індії²¹. Сферою наукових зацікавлень ученого були стародавня індійська епіграфіка та філософія. У Львові С. Стасяк опублікував два фундаментальні наукові дослідження, присвячені цій проблематиці²². За оцінкою відомого польського сходознавця Яна Рейхана, С. Стасяк написав небагато наукових праць, оскільки був схильний до “усестороннього, детального аналізу кожного явища, критичної перевірки кожного формулювання, небажання публікувати не цілком “дозрілих” наукових праць”²³. Протягом 1926–1928 рр. науковець читав лекційні курси: “Вступ до індійської логіки”, “Життя Будди”, “Вибране з “Махабхарати”, “Ведійські гімни”, “Нариси з індійської філософії”²⁴. У 1939–1941 рр. С. Стасяк був директором Інституту сходознавства при Львівському університеті імені Івана Франка. Після початку радянсько-німецької війни переселився до Варшави. У 1945 р. оселився в Гурнім Брусє біля Лодзі, а двома роками пізніше виїхав до Лондона (Великобританія).

Протягом 1910–1924 рр. у Львівському університеті працював один із чільних польських семітологів та асиріологів першої половини XX ст. Мойсей Шорр. Фахову освіту у галузі історії Стародавнього Сходу він здобув у відомих центрах сходознавчих студій – Берлінському та Віденському університетах. У Відні М. Шорр був учнем всесвітньо відомого дослідника кодексів Хаммурапі Давида Гайнріха Мюллера²⁵.

М. Шорр працював у Львівському університеті з 1910 р., викладаючи семітські мови та історію Близького Сходу. 1916 р. він отримав звання професора. З 1918 р. учений був членом Орієнталістичної комі-

сії Польської академії вмінь, 1923 р. активно спричинився до створення у Львові Орієнталістичного товариства, став першим редактором його органу “Орієнталістичний річник” (“*Rocznik Orientalistyczny*”).

Головною сферою наукових зацікавлень М. Шорра був період Староавілонського царства (кінець XIX – кінець XVI ст. до н.е.), а особливо часи правління шостого правителя I вавилонської династії царя Хаммурапі (1792–1750 рр. до н.е.). Учений досліджував суспільну структуру, політичні та економічні відносини цього періоду. Особливу увагу М. Шорр приділив правовим відносинам, вивчаючи їх на основі відкритого французькими археологами 1905 р. в еламській столиці Сузах тексту кодексу Хаммурапі.

Головним внеском львівського ученого до світової асиріології була публікація староавілонських записів юридичного характеру на глиняних табличках, які науковець здійснив ще до Першої світової війни²⁶. Перекладені німецькою мовою та прокоментовані М. Шорром записи одразу ж зробили ученого відомою особою у середовищі європейських асиріологів. Згодом учений публікував нововідкриті староасирійські записи також польською мовою та на ідиш²⁷.

З ініціативи професора М. Шорра у Львівському університеті було створено першу на українських землях колекцію пам’яток месопотамської культури. Початок колекції було покладено завдяки діяльності аматора історії Стародавнього Сходу Адама Чежовського, що працював інженером на будівництві залізниці в Іраку. М. Шорр познайомився з А. Чежовським у 1922 р., під час перебування останнього у відпустці, яку той проводив у Львові. На прохання львівського науковця А. Чежовський почав збирати археологічні пам’ятки, які траплялися під час робіт при прокладанні залізничної колії на північ від Багдада. Водночас М. Шорр ініціював офіційне прохання про дозвіл на таку працю та майбутнє вивезення зібраної колекції з Іраку, з яким Львівський університет звернувся до британського уряду. Прохання науковців Львівського університету було підтримане Міністерством закордонних справ Польщі, й невдовзі справа була улагоджена. Британський уряд, а згодом і Департамент старожитностей при Міністерстві освіти Іраку дали дозвіл на

проведення розкопок та збирання пам'яток стародавньої історії. А. Чежовський здійснив поїздки до трьох давніх столиць Ассирії – Ашшура, Ніневії та Німрода (Калаха). Хоча інженер і не проводив археологічних розкопок, однак зумів зібрати на поверхні ґрунту та купити в місцевих жителів певну кількість старожитностей. У 1923 р. він передав їх у дар Львівському університету²⁸.

Отримавши колекцію зібраних предметів, М. Шорр організував їхнє наукове опрацювання. У 1924 р. спільно зі священником Я. Бромським М. Шорр опублікував статтю з описом вотивного напису царя Шульги, другого правителя III династії міста Ур (кінець III тис. до н.е.)²⁹. Напис було зроблено на агатовому амулеті, який А. Чежовський купив в одного з арабських шейхів. Двома роками пізніше Я. Бромський опублікував переклад та інтерпретацію напису царя Адад-Нерарі I, правителя кінця XIV – початку XIII ст. до н.е., якого вважають творцем Середньоассирійського царства³⁰. Напис походив із фрагмента цегляної будівлі, знайденого в Ашшурі.

Решта колекції була описана лише у 1930-х рр. Станіславом Шахно-Романовичем. Підсумком його праці стала публікація під назвою “Написи ассирійських та вавилонських королів зі збірок Університету імені Яна Казимира у Львові”³¹. Зокрема, було опубліковано написи царів Середньоассирійського царства: три інскрипції царя Адад-Нерані I, короткі написи царів Салманасара I та Тукульті-Нінурти I, виконані на цеглинах; написи періоду Новоассирійського царства: інскрипція на алебастровій плиті царя Ашшур-Націрапала II (IX ст. до н.е.) та напис його сина Салманасара III (IX ст. до н.е.), а також написи Нововавилонського царя Навуходоносора II (VII–VI ст. до н.е.). Публікація мстила оригінальний вигляд кожного із клинописних текстів, його транс-

літерацію, переклад та коментарі. У тих випадках, коли частина тексту написів була пошкоджена, С. Шахно-Романович запропонував власні доповнення ймовірного змісту цих фрагментів. Такі доповнення були зроблені на основі вже опублікованих раніше царських написів із Месопотамії.

На початку 1930-х рр. у Львівському університеті відбулося часткове згортання сходознавчих досліджень. Воно стало наслідком загальнодержавної програми скорочення видатків на вищу освіту в Польщі. 1 вересня 1933 р. Міністерство віровизнань та освіти видало розпорядження про ліквідацію низки кафедр Львівського університету. Зокрема, було ліквідовано вакантну після смерті професора Сигізмунда Смогожевського кафедру орієнталістики II (Близький Схід), хоча, як впливає із протоколу засідання вченої ради університету, її мав очолити науковець-семітолог³².

Підсумовуючи викладений матеріал, можемо зробити висновок про те, що хоча дослідження у галузі історії Стародавнього Сходу й не були провідним напрямком досліджень кафедри стародавньої історії філософського, а згодом гуманітарного факультету Львівського університету, однак вони мали досить широкий діапазон і принесли відчутні результати. Помітне місце проблеми історії Стародавнього Сходу займали в лекційних курсах викладачів теологічного факультету. Окремо слід відзначити участь археологів Львівського університету в розкопках давньоєгипетських пам'яток, а також викладачів кафедри класичної філології – в дослідженні стародавніх папірусів. Однак через відсутність єдиної програми наукових студій в галузі вивчення Стародавнього Сходу, а також через недостатнє фінансування наукових студій у згаданих галузях так і не набули регулярного характеру.

¹ *Kapełus M.* Badania nad Wschodem Starożytnym w uniwersytecie Jana Kazimierza we Lwowie (okres międzywojenny) // *Przegląd Orientalistyczny*. Warszawa, 2001. № 3–4. S. 224–226.

² *Лаврецький Р.* Студії з давньої історії у Львівському університеті (1920–1939) // *Наукові зошити історичного факультету. Львівський національний університет імені Івана Франка*. Вип. 7. Львів, 2005. С. 274–282.

³ Сходознавчі студії на теологічному факультеті Львівського університету набули регулярного характеру після 1817 р. Початково студентам викладали лише давні мови Сходу – іврит та арамейську. Першим викладачем цих мов був на початку XIX ст. священник Арсеній Радкевич, у 1821–1825 рр. східні мови викладали священники Криницький та Томаш Полянський, протягом 1848–1857 рр. – Ян Кухарський, згодом Лукаш Солецький, Ігнацій Хжановський, Клеменс Сарницький. Останній

навіть видав для студентів підручник для навчання івриту (*Sarnicki K. Gramatyka języka hebrajskiego. Lwów, 1899.*). Див.: *Полотнюк Я. Сходознавство у Львівському університеті // Східний світ. Київ, 1993. № 2. С. 124–125.*

⁴ Державний архів Львівської області (далі – ДАЛО), ф. 26 (Львівський університет), оп. 5, спр. 2116.

⁵ *Kapeliś M. Badania nad Wschodem Starożytnym w uniwersytecie Jana Kazimierza we Lwowie... S. 224.*

⁶ ДАЛО, ф. 26, оп. 5, спр. 866, арк. 1, 4, 6, 8, 11–13.

⁷ Про А. Клявека див.: *Zaborski A. Prof. Dr Aleksy Klawek (1890–1969) // Przegląd Orientalistyczny. 1971. № 2 (78). S. 209–210; Kapera Z.J. Bibliografia prac Księdza Aleksego Klawka (1890–1960), Profesora UJK i UJ // Ruch Biblijny i Liturgiczny. 1970. № 23. S. 319–336.*

⁸ ДАЛО, ф. 26, оп. 5, спр. 866, арк. 1, 6, 12, 14.

⁹ *Лаврецький Р. Студії з давньої історії у Львівському університеті (1920–1939). С. 281.*

¹⁰ Там само. С. 275.

¹¹ ДАЛО, ф. 26, оп. 5, спр. 2016, арк. 5, 11.

¹² Детальніше про наукові дослідження К. Хилінського див.: *Лаврецький Р. Студії з давньої історії у Львівському університеті (1920–1939). С. 275–276.*

¹³ *Kapeliś M. Badania nad Wschodem Starożytnym w uniwersytecie Jana Kazimierza we Lwowie... S. 225.*

¹⁴ *Лаврецький Р. Студії з давньої історії у Львівському університеті (1920–1939). С. 278.*

¹⁵ ДАЛО, ф. 26, оп. 5, спр. 268, арк. 134–135.

¹⁶ *Manteuffel G. Papyri Varsovienses. Varsovia, 1935.*

¹⁷ *Haisig M. Kronika naukowa // Kwartalnik Historyczny. Lwów, 1938. Z. 2. S. 341.*

¹⁸ *Michalowski K. Wystawa wykopalisk egipskich Uniwersytetu Józefa Piłsudskiego. Warszawa, 1937.*

¹⁹ *Manteuffel J., Bruyère B., Michalowski K. Tell-Edfou 1937. Fouilles franco-polonaises. Le Caire, 1937.*

²⁰ Детальніше про перебіг розкопок див.: *Michalowski K. Od Edfu do Faras. Warszawa, 1974.*

²¹ ДАЛО, ф. 26, оп. 5, спр. 1804, арк. 1, 7, 9–10, 17, 19–20, 21, 24, 32; *Reychman J. Stefan Stasiak (1882–1962) // Przegląd Orientalistyczny. 1963. № 1 (45). S. 15–22; Machalski F. Wspomnienia o Stefanie Stasiaku // Przegląd Orientalistyczny. 1963. № 1 (45). S. 23–28.*

²² *Le Cātaka (Etude comparative) // Rocznik Orientalistyczny. T. II. (Lwów). 1923. S. 33–117; Fallacies and their Classification according to the Early Hindu logicians // Rocznik Orientalistyczny. T. VI. 1935. S. 191–198.*

²³ *Reychman J. Stefan Stasiak (1882–1962)... S. 17.*

²⁴ *Machalski F. Wspomnienia o Stefanie Stasiaku... S. 24–25.*

²⁵ Зроблений Д.Г. Мюллером перший переклад кодексу Хаммурапі польською мовою було видано у м. Стрий поблизу Львова. Див.: *Müller D.H. Ustawy Hammurabiego i ich stosunek do ustawodawstwa możeszowego jakoteż do dwunastu tablic. Strij, 1905.*

²⁶ *Schorr M. Altbabylonische Rechtsurkunden aus der Zeit der I. babylonischen Dynastie // Sitzungsberichte der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften in Wien. Phil.-hist. Classe 155–165. Wien, 1907–1910; Schorr M. Urkunden des altbabylonischen Zivil- und Prozessrechts. Leipzig, 1913.*

²⁷ *Schorr M. Dwa nowe fragmenty kodeksu Hammurapiego // Rocznik Orientalistyczny. № 1. 1915. С. 155–165; Schorr M. Pomnik prawa staroassyryjskiego: z XIV w. przed Chrystusem. Lwów, 1923. Остання публікація також вийшла на ідиш, див.: *Pisma Instytutu nauk Judaistycznych. Z. IV. Warszawa, 1931.**

²⁸ *Kapeliś M. Badania nad Wschodem Starożytnym w uniwersytecie Jana Kazimierza we Lwowie... S. 226.*

²⁹ *Bromski J., Schorr M. Inscription votive du roi Šulgi // Rocznik Orientalistyczny. T. 2. 1924. S. 188–189.*

³⁰ *Bromski J. Le nouveau monument d'Adad-nirari I // Rocznik Orientalistyczny. T. 4. 1926. S. 190–195.*

³¹ *Napisy królów asyryjskich i babilońskich ze zbiorów Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie // Rocznik Orientalistyczny. T. 13. 1938. S. 42–59.*

³² ДАЛО, ф. 26, оп. 7, спр. 1269, арк. 5; *Козицький А.М. Львівська орієнталістика кінця XIX – першої третини XX ст. // Наукові записки університету “Острозька Академія”. Історичні науки. Вип. 2. Острог, 2002. С. 207–217.*